

cu varianta Duvanli a fibulelor trace, într-un context arheologic atât de timpuriu, ridică probleme interesante privind originea civilizației Latene, atât în spațiul balcanic, cât și în restul Europei.

P. Alexandrescu

GIUSEPPE LUGLI, *La tecnica edilizia romana (con particolare riguardo a Roma e Lazio)*, vol. I, text, vol. II, planșe, Roma, 1957.

În arheologia greco-romană, problema recunoașterii folosinței, a datei și a atribuirii unui monument este una din cele mai grele. Dacă totuși în monumente de artă (sculptură și pictură), prin aplicarea criteriilor pe care Giovanni Morelli le-a formulat și aplicat în domeniul artei medievale și moderne, s-a ajuns la rezolvarea cu succes a acestei probleme, în domeniul monumentelor arhitectonice — mai ales că sint păstrate sub formă de ruine — problema este încă în curs de rezolvare. Întârzierea aceasta se datorește într-o oarecare măsură și arheologilor, dintre care unii privesc metoda de cercetare — după cum cu dreptate observă însuși autorul volumului în discuție — cu neîncredere, iar alții abia încep s-o aplice cu o imperfectă cunoaștere.

Că profesorul de la Roma Giuseppe Lugli ar fi pus ca scop lucrării sale risipirea acestei neîncredere și necunoașteri nu poate fi vorba; cu toate acestea volumul, prin planul lui logic, prin metoda de cercetare, prin documentația convingătoare și expunerea clară, îndeplinește cu prisosință și acest scop.

Volumul urmărește stabilirea metodei de cercetare pentru a se fixa criterii sigure de datare a edificiilor. În afară de introducerea — asupra căreia vom insista mai jos — e împărțit în opt capitole, tratând fiecare cite un sistem constructiv, în afară de ultimul capitol (VIII) care se ocupă, în general, de arcuri și bolți.

Fiecare capitol e împărțit în două părți. În partea întâia se formulează considerațiuni generale asupra sistemului și formelor de edificii sau asupra structurii, elaborării, materialelor etc., aducându-se exemple convingătoare pentru fiecare chestiune tratată.

Partea a doua discută perioadele de dezvoltare ale sistemului, arătându-se schimbările intervenite în cursul acestei dezvoltări, bineînțeles și acestea documentate prin numeroase exemple. La sfârșitul fiecărui capitol se dau tabele cronologice cu monumentele din Roma și Latium, iar, cînd e cazul, și din vestul Italiei, semnalîndu-se asemănările și deosebirile.

Introducerea — foarte importantă pentru că fixează principiile metodei de cercetare — mai întâi trece în revistă, în mod critic, bibliografia, oprindu-se numai la lucrările importante, care au făcut un pas mai departe în stabilirea metodei de cercetare a monumentelor.

Primul cercetător care și-a dat seama că elemente de datare a unui monument se pot găsi în însăși examinarea lui atentă este Ciampini în secolul al XVII-lea; urmează apoi Nibby, Guattani, Middleton, Luciani etc., pînă la Esther Boise Van Deman, al cărei studiu e socotit fundamental în ceea ce privește metoda științifică de examinare a tehnicii constructive. Studiul său *Methods of determining the date of Roman concrete monuments* este publicat în AJA, seria II, 1912. Autoarea împarte toată activitatea edilitară romană în nouă perioade, ocupîndu-se înaintea fiecărei perioade de toate sistemele constructive. Prof. Lugli nu e de acord cu această împărțire, ci urmărește fiecare sistem de la apariția lui pînă la ultimele lui aplicații, ceea ce, după părerea noastră, e o împărțire mai logică și mai pedagogică.

Pentru datarea monumentelor antice acceptă de la Van Deman, fără nici o restricție, cele trei elemente care trebuie luate în considerare: 1) internul (adică structura edificiului), 2) externul (izvoarele literare)

și 3) ocazionalul (decorații, inscripții și în special stampile pe cărămizi). La acestea însă, Lugli, socotindu-le insuficiente, mai adaugă alte trei.

Recunoaște, de asemenea, ca o lucrare valoroasă pe aceea a unei alte arheologe americane, Dr. Marion Elizabeth Blake (*Ancient Roman Construction in Italy from the prehistoric period to Augustus*), apărută la Washington în 1947 și întocmită pe baza notițelor rămase de la Van Deman, după moartea sa. Lucrare exauriantă și completă, zice Lugli, totuși, din cauza unei împărțiri ilogice a materialului și a descrierilor îmbălsite de prea multe amănunte, se urmărește cu greu și anevoios la utilizare.

Menționează în sfârșit o serie de lucrări referitoare la probleme speciale — un sistem constructiv sau materiale de construcție etc. — și după aceea trece la expunerea metodei sale de cercetare și a criteriilor de datare a monumentelor.

În legătură cu aceasta autorul precizează de la început că în studiul său despre tehnica și cronologia sistemelor constructive romane se va ocupa cu precădere de Roma și Lațiu unde există o tradiție scrisă și un număr însemnat de monumente datate, deci termeni de comparație mai la îndemână, iar concluziile specifice pot fi mai sigure. Nu crede că se poate stabili un criteriu general pentru monumentele nu numai din toată lumea romană, dar nici chiar din Italia, pentru că fiecare regiune își are tradițiile ei constructive impuse de materialul local, de configurația terenului, de climă, de abilitatea meșterilor, de condițiile etnice și economice. De aceea pentru restul Italiei se limitează numai la confruntări generice, notînd cel mult asemănări sau deosebiri între o regiune și alta, mai ales pentru epoca republicană, căci către sfârșitul acesteia și îndeosebi în timpul imperiului se observă pretutindeni dorința de a-și însuși cît mai mult sistemele întrebuintate în Roma.

Continuă apoi cu fixarea metodei. Între elementele ce trebuie examinate

pentru stabilirea cronologiei monumentelor, în afară de cele trei fixate de Van Deman — internul, externul și ocazionalul — despre care am vorbit mai sus, prof. Lugli mai introduce încă trei, care se dovedesc de o valoare reală în metoda de cercetare:

1. *Calitatea materialului stîncos local. Opus poligonale sau incertum* dintr-o regiune cu calcar pot fi contemporane cu *opus quadratum* sau *reticulatum* dintr-o regiune cu tuf.

2. *Scopul unui edificiu sau al unor părți ale lui.* Marile edificii — temple, incinte etc. — se construiesc și în sec. II e.n. și excepțional și în sec. III în *opus quadratum*, cînd acest sistem căzuse în desuetudine, pe cînd o mică clădire civilă sau de întrebuintare agricolă se construiește în *opus caementicium* fără parament sau cu parament în *reticulatum*. Tot așa anumite părți ale unui edificiu — terme de pildă — se construiesc în cărămidă chiar dacă restul e în alt sistem.

3. *Moda în construire și importanța edificului.* Sistemul poligonal, de pildă, e caracteristic coloniilor romane și municipiilor din sec. IV și III î.e.n., iar *incertum* e preferat de coloniile Gracchilor și ale lui Sulla și de toate cetățile reconstruite după războaiele civile. Apoi o *villa* imperială, oriunde ar fi, construită de arhitecți abili, se deosebește de o *villa* provincială construită de un meșter local, deși e contemporană cu ea.

În aplicarea acestei metode — continuă autorul într-un paragraf deosebit — se pornește, ca în orice analiză științifică, de la fapte sigure ca să se încadreze cele nesigure. Deci, criteriile fundamentale pentru stabilirea evoluției cronologice a diferitelor sisteme constructive au fost întemeiate pe monumentele datate de izvoarele istorice sau epigrafice, alăturînd la acestea, pe cale de asemănare, pe cele care sînt lipsite de documentație antică. Discută apoi valoarea izvoarelor istorice privitoare la epoca veche romană, pronunțîndu-se pentru ele, împotriva hipercriticismului, și stabilește în

limite mai largi data celor mai vechi monumente din Roma și apariția arcului și bolții în arhitectura romană.

În sfârșit, autorul încheie capitolul introducerii cu discuția terminologiei sistemelor constructive antice. Între termenii adoptați de cercetătorii moderni unii sînt întrebuințați și de autorii antici (*silicem, quadratum, caementicium, incertum* sau *anti-quum, reticulatum, testaceum*), alții sînt convenționali (*mixtum, vitatum*).

Aplicînd principiile metodei expuse în introducere, autorul, în cele opt capitole care formează cuprinsul volumului, stabilește — după cum s-a spus mai sus — structura și criteriile cronologice ale fiecărui sistem de construcție din monumentele din Roma și Lațiu, extinzîndu-se, cînd e cazul, și în celelalte regiuni ale Italiei. Fără îndoială că acestea fiind rezultatul unei experiențe de aproape patruzeci de ani, iar nu numai al unei cercetări de bibliotecă, ele nu pot suporta nici un fel de obiecție. Dată fiind această lungă experiență și frămîntare a problemelor, volumul a izbutit să atingă o importanță capitală: el fixează, pentru prima dată complet și clar, principiile unor metode de lucru a disciplinei topografiei arheologice. Cu un plan bine întocmit, în care se urmărește cu ușurință firul logic, cu descrieri nelămurite de amănunte inutile, ci scoțînd în evidență numai elementele caracteristice îmbinate așa fel ca să-ți sugereze viziunea monumentului, volumul capătă o mai mare valoare. Nu numai atît, ci și sensibilitatea autorului pentru partea estetică a lucrărilor, care transpare aproape în toate descrierile sale — fapt care se întîmplă foarte rar la topografii arheologi — îl face chiar plăcut.

Toate acestea sînt susținute și de tehnica tipografică, care e luminoasă și îmbietoare la citit, iar ilustrația, caracteristică și clară — și bine a făcut autorul că n-a pus obșnuitul metru lîngă monument — îți dă ea singură etapele evoluției diferitelor sisteme constructive.

Este deci un volum care nu trebuie să lipsească din biblioteca unui arheolog, ba chiar să-l însoțească pretutindeni în activitatea lui pe teren, un fel de *vade mecum*. Aceasta chiar pentru arheologii din diferitele țări, foste provincii romane, căci, dacă în provinciile *inermes* evoluția plastică și constructivă se bazează mai mult pe elementele locale (Marcel E. Marien, *La sculpture romaine*, 1945), în cele ocupate militarmente elementele de cultură materială romană sînt răspîndite de armată în toată provincia, cele locale rămînînd pe al doilea plan.

Gr. Florescu

VOJTECH ONDROUCH, *Reiche römischer zeitliche Gräber in der Slowakei*, Bratislava, 1957, ed. Academiei Slovace de științe, 271 p., 38 figuri în text, 6 pl. în culori, 55 pl. + 1 hartă.

Autorul prezintă șapte morminte cu bogat inventar funerar. Deși descoperirile sînt anterioare anului 1940, ele nu au fost încă publicate. Cu excepția unui mormînt, toate celelalte se datoresc unor descoperiri întîmplătoare și nu totdeauna inventarul a putut fi salvat în întregime. De asemenea, materialul osteologic s-a păstrat într-o stare foarte rea. Patru dintre morminte s-au găsit fiecare în cîte o localitate: la Vysoká pri Morave, Zohor, Borský Sv. Peter și Čáčov; alte trei au fost descoperite într-un singur loc, formînd așa-numitele « morminte princiare » din Stráže. Primele aparțin epocii imperiale vechi (înainte de sec. III e.n.); mormintele din Stráže aparțin epocii imperiale tîrzii. Dintre cele patru morminte din epoca imperială veche, trei sînt morminte de înhumatie, iar unul (Borský Sv. Peter) de incineratie. Conținînd un inventar bogat, compus mai ales din vase de metal, ele sînt morminte de femei. Trei sînt morminte celtice, iar cel de la Čáčov — datînd din timpul războai-